

FESTSKRIFT TILL
HÅKAN HYDÉN

SÄRTRYCK / OFFPRINT

Juristförlaget i Lund
2018

KARL DAHLSTRAND

ÅTERTRÄFF MED DÅTIDEN
EN RETROSPEKTIV ANALYS AV
1970-TALET'S KRIMINALPOLITIK¹

Inledning

1977 skriver Håkan Hydén läroboken *Rättsregler. En introduktion till juridiken*. Året efter kommer hans avhandling *Rättens samhälleliga funktioner*. Avhandlingen är påverkad av marxismen i så måtto att den kritiskt fastslår att rätten bestämmer en stor del av människornas beteende – men det är inte människorna som bestämmer rättens innehåll. Rätten är istället en produkt av de materiella villkor under vilka människorna lever, och de materiella villkoren styrs av historiematerialismen. Som rättsvetare är Håkan Hydén rimligen själv en ”produkt” av 1970-talets ”produktionsförhållanden” och samhällets ”överbyggnad” i form av dåtidens samhälls- och rättsvetenskap, samtidigt som han också utgjorde en del av densamma. 1970-talet var en speciell tid. En brytningstid mellan industri- och tjänstesamhälle. Efterkrigstidens rekordår övergick i kristider. Modernitet gled över i postmodernitet. Gladpop blev sneprogg, råpunk och slutligen depprock. Systemkritiken växte. Dekonstruktionen tilltog. Men Håkan tog sig igenom krisen. 1984 blir Håkan docent i civilrätt och 1988 professor i rättssociologi vid Lunds universitet.

2002 skriver Håkan en ny lärobok. Titeln är talande: *Rättssociologi som rättsvetenskap*. Håkan skriver att det som är gemensamt för rättsdogmatiken och rättssociologin som rättsvetenskap är intresset för rättsordningen. Året innan hade femte upplagen, av den ovan nämnda läroboken *Rättsregler. En introduktion till juridiken*, kommit. Håkan verkar vilja påverka hur juridikämnet lärs ut vid högskolor och universitet. Men han vill även föra rättsociologin närmare rättsvetenskapen. Alltså *rättsociologi som rättsvetenskap*, inte *rättsvetenskap som rättsociologi*. Varför är rättsvetenskapen målet och rättsociologin medlet? Håkans stora normintresse ser ut att vara en del av samma ambition. Återkommande betonar Håkan att normen utgör ett

---

¹ Tack till Mikael Furugärde och Claes Lernestedt för värdefulla kommentarer och uppmuntran.

gemensamt intresseområde för såväl samhälls- som rättsvetenskapen. En intellektuell mötesplats för gemensamt utforskande, om än med kanske delvis olika perspektiv och intressen, men kan rättssociologin säga något allmängiltigt eller grundläggande och relevant om Normen borde inte rättsvetenskapen kunna kringgå det. Grundnormen rules. Kan svaret på Håkans ambition finnas i den tidsanda som präglade honom som ung jurist på 1970-talet? Kanske en ledtråd finns i ett intressant stycke i *Rättssociologi som rättsvetenskap*:

”(...) det moraliska och överhuvudtaget det normativa tenderar att försvinna i och med frånvaron av handlingsregler. När den normrationella modellen överges, försvinner de värdemässiga resonemangen och kvar står antingen den rena intressekampen såsom i intervenerande system eller lämplighetsprövningen såsom i den målrationella modellen. I båda fallen är det pragmatismen som bestämmer utfallet och inte det moraliskt rätta eller något motsvarande ideellt värde. I den moderna rätten har värdena kastats ut och ersätts med systemkrav som norm för vad som är rätt och vad som är fel. Lagstiftningen riktar sig inte längre primärt till individerna utan till myndigheterna (Hydén, 2002, s. 199).”

Håkan presenterar en kritisk, men ganska ”idealistisk” tankegång, som luktar väl mycket idealism för att komma från en gammal marxist, kan tyckas. Men 1970-talet var också en tid av uppbrott och avbön. Prefix som ”post” och ”neo” låg i tiden, så låt oss titta lite närmare på vad som egentligen hände inom rättspolitiken på 1970-talet – som kanske kan förklara Håkans försvar av den (neo)klassiska formella och normrationella rätten.

På 1970-talet bröts Socialdemokraternas 40-åriga regeringsinnehav. Rättspolitiskt blev 1970-talet en tid då olika tankesystem kom att kritiseras och omprövas. Ingemar Bergman lämnade landet i protest efter en uppmärksammat skatterättegång.² Astrid Lindgren betalade 102 procent i skatt och skrev den samhällskritiska sagan om ”Pomperipossa i Monismanien”. Energipolitiken krisade. Miljöproblematiken slog igenom som central samhällsutmaning och en fråga om enskildas livsval. Kärnkraftsfrågan klöv itu samhället. Samma år som Håkan disputerar publicerar författaren P C Jersild den systemkritiska boken *Babels hus* som skildrar en modern och effektiv sjukvård, men det storskaliga och opersonliga storsjukhusets vårdapparat är

² Kapitelförfattarens släkting Rune Dahlstrand (1925-2009) kom som Gotlands taxeringsdirektör att bli statens ombud vid rättegången, men det var Riksskatteverkets intendent i Stockholm som initierade målet och främst drabbades av Ingemar Bergmans kritik: ”Genom hot och utpressning vill man få mig och Dahlstrand att erkänna att Riksskatteverket hade rätt från början.” (Bergman, 1987, s. 117)

avhumaniserad och kommunikation mellan personal och patient fungerar inte. Systemen hade börjat gå i baklås. Mättnadskänslan skildras senare av Jan Troell i filmen *Sagolandet* i form av ett samhälle som kan kremera döda husdjur på ett rationellt och effektivt sätt medan medborgarna slutat leva. I slutet av 1970-talet och i början av 1980-talet börjar samtidigt olika alternativ till det rådande samhällsbygget presenteras och prövas. Ett rättsteoretiskt och rätts-sociologiskt försök, som Håkan ofta refererar till, utgörs av Gunther Teubners ”reflexiv rätt” (Teubner, 1982; Hydén, 2002). Teubner anser, i all korthet, att ett välutvecklat välfärdssamhälle är för komplext för central detaljreglering utan vad som behövs är lokal självreglering via kommunikation. Rättens primära syfte blir då att möjliggöra deltagande av berörda parter utan att närmare ange det materiella innehållet. Den reflexiva rätten är därför varken formell eller materiell utan *proceduriell* och syftet är att nå legitimitet då det traditionella systemet förlorat sin legitimitetsskapande funktion.³ För att närmare förstå hur denna kriskänsla och samhällskritik inom rättspolitiken på 1970-talet kunde se ut ska vi som exempel titta närmare på kriminalpolitikens dramatiska skifte under den aktuella tiden. Som mitt ”case” har jag valt hur kritiken mot den straffrättsliga behandlingstanken formulerades av dåtidens radikala jurister och hur feministisk kritik mot av- och nedkriminaliseringar på sexualbrottsområdet kom att forma ett kriminalpolitiskt perspektivskifte. Utgångspunkten är att 1970-talet utgör en kriminalpolitisk vändpunkt och att det därför är viktigt att återkommande reanalysera epoken genom närläsning av tidstypiska texter, fenomen eller artefakter. Med hjälp av en Foucaultinspirerad retrospektiv ”arkeologi” kommer alltså olika texter, fenomen eller artefakter, även några populärkulturella referenser, att lyftas fram i syfte att förstå varför Håkan, som ledande kritisk rättsvetare i Norden, så tydligt lyft fram värdet hos den klassiska ”normrationella modellen”, som i typiserad form ofta representeras av straffrätten.

Jag ska således försöka beskriva det turbulenta skiftet rörande synen på utifrån vilka parametrar som straffrätten och kriminalpolitikerna ska bedömas och vilken legitimeringsgrund som råder. Mitt antagande är att en förståelse av debatten och händelserna på 1970-talet är av vikt för att förstå dagens rättspolitiska situation, där ett begrepp som kränkning kommit att spela en central roll. För att analysera förändringen har en kvalitativ tematisk textanalys gjorts av ett material som består av både förarbeten där rättsliga de lege ferenda

---

³ I citatet ovan av Håkan uppmärksammar han dock att den reflexiva rätten riskerar att underminera den moraliska dimensionen vilken Håkan identifierar finns i den formella rätten som anger de yttersta gränserna för aktörers handlande (primärt via straffrätten).

resonemang förs kring kriminalpolitik och straffrätt och den strukturella kritik som framfördes i artiklar och debattböcker från bredare rätts- och samhällsvetenskapliga utgångspunkter. Utgångspunkten är en rättssociologisk förståelse enligt vilken det råder en växelverkan mellan rättsregler/rättsliga avgöranden/rättsinstitutioner och samhällsförhållandena i övrigt (Mathiesen, 2005). Den kriminalpolitiska och straffrättsliga utvecklingen från Geijers tid till dagens situation kommer även att relateras till Jürgen Habermas teori om det kommunikativa förnuftet och dess betydelse för rättens legitimeringsgrund. En bild av välfärdsstatens individualpreventiva behandlingsideologi som stående i motsats till en ökad juridifiering och förrättsligande problematiseras även.

1970-talet – ett rättspolitiskt perspektivskifte?

Vintern 2012 var det premiär för filmen *Call Girl* som handlade om den s.k. "bordellhärvan" med kopplingar till Sveriges ledande maktthavare som utspelade sig under mitten av 1970-talet. Bordellhärvan kom att utvecklas till Geijeraffären när DN meddelade att rikspolischefen, i en promemoria ställd till stadsminister Palme, beskrev justitieminister Geijer som en säkerhetsrisk. Orsaken var påstådda bordellbesök där de prostituerade skulle vara minderåriga och ha anknytningar till främmande statsmakter. 1971 hade Geijer tillsatt en utredning som skulle se över brottsbalkens bestämmelser om vad som då benämndes sedlighetsbrotten. Fem år senare presenterades de nya lagförslagen (SOU 1976:9 *Sexuella övergrepp: Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott avgivet av sexualbrottsutredningen*). Utredningen innehöll flera lagförslag som syftade till att radikalt avdramatisera synen på olika sexualbrott genom strafflätnader och avkriminaliseringar, då brottsbalkens bestämmelser ansågs reaktionära och otidsenliga. Lagförslaget, som även föreslog avkriminalisering för de sexualbrott som justitieministern misstänktes för, fick skrotas efter massiv kritik. Geijeraffären var främst en politisk skandal som inte fick direkta rättsliga verkningar, men det är troligt att den indirekt fick betydelse för samhällsdebatten och det politiska handlingsutrymmet och därmed för vilken kriminalpolitik som är möjlig att föra. Framförallt belyser såväl Geijeraffären som kritiken mot lagförslagen inom sexualbrottsområdet den kriminalpolitiskt dramatiska tid som 1970-talet utgjorde. Längre präglades kriminal- och straffrättspolitiken av konsensus, dess innehåll styrdes till stor del av experter, men sedan 1970-talet har samhällsintresset för brott och straff kontinuerligt ökat.

Kränkning är idag ett centralt ord inom såväl samhällsdebatten som kriminalpolitiken och den brottsliga gärningens kränkning är numera av central betydelse för rättsväsendets värdering av brottet. Synen att brott utgör en kränkning av såväl rättsordningens skyddsintressen som enskilda individers fri- och rättigheter har kommit att forma straffrätten, skadeståndsrätten och statens ansvar för att motverka de skador och den kränkning som brott kan medföra under senare decennier (Dahlstrand, 2012). Exempelvis anses brottsoffer ha vissa gemensamma och identifierbara behov av stöd, skydd och upprättelse, men också rättigheter avseende ett gott bemötande från rättsväsendets sida (Enarsson, 2013). Lagstiftarens ambition att motverka brottsliga gärningar utifrån en förståelse av att brotten speglar en vidare kontext av olika diskriminerande och förtryckande maktstrukturer har successivt ökat (nå, när det handlar om *vissa* strukturer), vilket möjliggör beaktande av den brottsliga gärningens motiv liksom av vem som utsatts för det brottsliga angreppet, där straffet utgör ett symboliskt budskap (Leijonhufvud & Wennberg, 2009, s. 19). Ett fokus på vad de brottsliga gärningarna symboliserar, och vilka värden de kan sägas utgöra en kränkning av utifrån en vidare förståelse av olika gruppers utsatthet mot bakgrund av de grundläggande värderingarna i samhället, kan sägas utgöra en viktig kriminalpolitisk rörelse under senare tid. Det genusrättsvetenskapliga forskningsfältet har utvecklats, liksom ett intersektionellt perspektiv på rätten (Gunnarsson & Svensson, 2009) som framgångsrikt betonar rättens kontextuella karaktär och dess beroende av de olika maktrelationer som rätten är en del av. Genusperspektiv inom straffrätten är idag relativt etablerade sedan kvinnorrätten på 1970-talet började kritiskt granska den formellt könsneutrala rätten (Nordlöf, 2013, s. 14 f.) En kritisk betoning av den samhälleliga kontexten och de olika samhällsstrukturerna har under senare årtionden utvecklats samtidigt som traditionella rättsliga värden, begrepp och principer har återkommit, vilket tydligast synliggörs av en starkare betoning av brottsliga gärningars kränkning och skadlighet inom straffvärde- och påföljdsbestämningen (Jareborg & Zila, 2010). Relationen mellan å ena sidan de olika strukturkritiska perspektiv som har vuxit fram, å andra sidan ett ökat betonande av klassiska straffrättsliga och traditionellt rättsstatliga värden, begrepp och principer, utgör artikelns huvudtema. Beskrivningen tar avstamp i den kritiska debatt som utvecklades under 1970-talet. I den följande framställningen relateras utformningen av påföljderna med kriminalisering på ett sätt som kan uppfattas ”odogmatiskt” i syfte att fånga kontexten avseende det kriminalpolitiska klimatet under 1970-talet.

En optimistisk och progressiv tidsanda

Vilken var då kontexten som formade de uppmärksammade och kritiserade lagförslagen? Geijer kan ses som en sentida representant för en rättspolitik som brukar benämnas behandlingsideologin – en progressiv straffrättslig inriktning som utifrån nya kunskapskällor ville reformera kriminalpolitiken genom avkriminaliseringar och med alternativa metoder främja lagöverträdarens resocialisering (Andersson & Nilsson, 2017, s. 77 ff.). Socialpolitik och kriminalpolitik hade integrerats. Tanken på att brottets straffvärde skulle vara styrande vid valet av påföljd var i jämförelse med dagens situation svag, liksom tanken på att kriminalisering av oönskade gärningar kan påverka allmänhetens benägenhet att begå brott och fungera normskapande. Ansågs gärningspersonen ha en god prognos behövdes inget kännbart straff utdömas. Det rättspolitiska klimatet var i hög grad präglad av en radikal och optimistisk anda vilket medförde att traditionellt rättsliga värden och principer försvagats, medan man var positivt inställd till att beakta nya kunskapsområden. För att ge en bredare bild av tidsandan kan nämnas att Jan Hellner anlätades av justitiedepartementet för att göra en rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten (SOU 1969:58) och när professuren i rättssociologi inrättades vid Lunds universitet 1972 kom initiativet från kanslihuset, något som ”hängde samman med ställningstaganden i den då rådande politiska situationen” (Stjernquist, 1997, s. 14). 1976 grundades även tidskriften *Retfärd*, ”Et forum för marxistisk retsvidenskap”. Per Olof Ekelöfs festskrift (1972) speglar tidsandan, exempelvis skriver Eckhoff under rubriken ”Juss og samfunnsforskning”, Bolding beskriver ett ”juridiskt-sociologiskt forskningsprojekt” i sitt bidrag med titeln ”Icke-jurister som domare”, Hellner gör en tidig referens till sociologen Luhmann (Hellner, 1972, s. 304) och Segerstedts bidrag heter ”Rätts-sociologiens systematiska plats” och behandlar rättsliga och sociala normsystem.

Utmärkande för kriminalpolitiken under välfärdsåren och brottsbalkens tillkomst vid 1960-talets mitt var dess eklektiska blandning av samhällsskydd, social ansvarighet, allmänprevention och individualiseringen av påföljderna grundat på de moderna positiva och sociologiska straffrättskolorna. Den individualpreventiva kriminalpolitiken, där vård och behandling intog en central roll, innebar att ”(p)sykologer, psykiater och sociologer skulle avgöra vad som för den åtalade kunde anses vara den mest ändamålsenliga behandlingen” (Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 88). Samtidigt växte det fram en sexualliberal hållning som speglade en motreaktion mot tidigare ambitioner att

kontrollera och bestraffa olika sexuella handlingar. Denna progressiva och relativistiska syn på olika sexuella uttryck återfinns i sexualbrottsutredningens lagförslag, men denna typ av radikalism och progressivitet kom snart att stå i konflikt med en annan stark och tidstypisk emancipatorisk rörelse.

Sexualbrottsutredningens förslag

Den radikala och optimistiska andan som präglade den sexualbrottsutredning som Geijer tillsatte, där flera av ledamöterna var läkare, och fakta om antalet födslar, aborter, könssjukdomar, pubertetens inträde och genetiska skäl motiverade de avkriminaliseringar som föreslogs. Även överväganden som framförts i skolutredningen *Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet* (SOU 1974:59) om värdet av en sexual- och samlevnadsundervisning som inte behöver anpassas till juridiska åldersgränser beaktades exempelvis (SOU 1976:9 s. 85). Utredningen ansåg att åldersgränser innebär en ytlig och mekanisk syn på ett område där pluralism, tolerans och relativism borde vara de styrande värderingarna och handlingsnormerna (SOU 1974:59). Kriminaliseringen skulle inte fixeras vid någon åldersgräns utan reserveras för fall som rörde allvarlig exploatering av ungdom och oförstånd. Eftersom en bestämmelse utifrån exploateringslinjen kunde tolkas som "att äldre män alltid exploaterar unga flickors ungdom och oförstånd när de har sexuellt umgänge med dem blir formuleringen missvisande", så stred den mot reformbehoven (SOU 1976:9 s. 90). "Det kategoriska förbudet mot sexuellt umgänge med den som är under 15 år harmoniserar mindre väl med möjligheten för underåriga att ingå äktenskap" konstaterades även, och det angavs också att åldersgränsen vid 15 år stred mot "en nyanserad syn på tidiga sexualupplevelser" (ibid., s. 87 f.). Utredningen landade i att åldersgränsen borde sänkas till 14 år och att ringa fall av överträdelse av åldersgränsen inte skulle vara straffbart. Argumentet att den "kategoriska" 15-årsgränsen kunde upplevas stötande och skada förtroendet för rättsväsendet på grund av folks ökade öppenhet och kunskap om sexualiteten anfördes också. Straffskalan föreslogs även mildras från tidigare lägst en månad och högst fyra års fängelse till böter eller fängelse i högst två år.

Utredarna ville avdramatisera sexualiteten och medverka till en mer avspänd inställning till sexuallivet i syfte att minska skadeverkningarna av de sexualbrott som inte ansågs särskilt skadliga (SOU 1976:9 s. 191 ff.). Straffbestämmelserna borde reserveras för "fall av klara sexuella övergrepp" då riskerna snarare låg i vuxenvärldens reaktioner och särskilt rättsväsendets. "Tillfälliga sexuella

kontakter mellan barn och vuxna passerar ofta barnet förbi utan några synbara negativa konsekvenser i psykiskt hänseende. De allvarligaste skadorna erhålles också här om saken vållar uppståndelse vid upptäckt” skriver man apropå de psykiska skadeverkningarna vid sexuellt umgänge med barn eller ungdom (ibid., s. 80). Incestförbudet skulle därför upphävas liksom förbudet mot att skaffa eller försöka skaffa en tillfällig sexuell förbindelse med en underårig mot betalning (idag är alla typer av köp av sexuella tjänster kriminaliserade oavsett ålder). För koppleribrottet föreslog utredningen lättnader för de som sammanlevde med prostituerade. Det skulle inte längre vara olagligt att ta del av den prostituerades inkomst om det inte rörde sig om ett yrkesmässigt främjande eller otillbörligt utnyttjande. Förhållandet mellan gärningsmannen och den eller de prostituerade skulle beaktas vid val av påföljd när det verkligen rörde sig om koppleri; ”(ä)r förhållandet gott talar detta, om frihetsberövande påföljd anses erforderlig, för ett kort fängelsestraff även i fall då många kvinnor är inblandade” (ibid., s. 127). Bland de förslag som sexualbrottsutredningen lade fram ingick även en mindre fördömande syn på sexuallivet i stort. Ord som sedlighet, tukt och otukt var för ålderdomliga för att återfinnas i lagtexten (Höjer, 2002, s. 120). Könneutrala bestämmelser föreslogs och särregleringen av homosexuellt umgänge – tidigare hade åldersgränsen för lagligt homosexuellt umgänge varit 18 respektive 20 år beroende på omständigheterna istället för den 15 års gräns som gällde vid heterosexuellt ”könsligt umgänge” – skulle slopas då det saknades stöd för att homosexuella handlingar medförde större risker i psykiskt och socialt hänseende (SOU 1976:9 s. 19).

”En veritabel stormeld i den offentliga debatten”⁴

Av sexualbrottsutredningens olika lagförslag och motiveringar fick reformeringen av våldtäktsbrottet mest kritik. Utöver att utredningen ville göra brottet ”sexuellt tvång” till huvudbrott och spara våldtäktsbestämmelsen till de verkligt grova fallen av sexuellt tvång, så var utredningen kritisk till hur allvarligt domstolarna sett på våldtäktsbrottet och anförde därför att brotten framöver borde bedömas klart mildare (ibid., s. 135). ”I jämförelse med de påföljder som utdöms vid misshandel framstår de vid våldtäkt eller våldförande utdömda straffen många gånger som omotiverat stränga. Särskilt gäller detta då kvinnan av allt att döma endast erhållit obetydliga fysiska eller psykiska skador.” (...)

---

⁴ SOU 1981:64, s 9.

”Framför allt då övergreppet framstår som en engångsföreteelse där offret får anses ha del i ansvaret för händelseförloppets utveckling bör påföljden för gärningsmannen kunna bestämmas till villkorlig dom eller skyddstillsyn” (Ibid.). Utredningen angav att den tvingades handlande, ”mer eller mindre medvetet uppmuntrat till sexuella närmanden”, före ingreppet kan motivera lindringen, eller att parterna tidigare haft sexuellt umgänge med varandra (ibid., s. 136). Tanken på att sexualbrotten skulle avdramatiseras återkommer och man får intrycket att de tänkte ungefär att eftersom skuldfrågan kunde vara knepig var det nog säkrast att ge rättstillämparen friare tyglar. Men utredarna verkade anse att den tvingades handlande före övergreppet var avgörande. I lagtexten borde det därför föras in att den tvingades handlande kunde motiveras böter som påföljd och ”de situationer där kvinnan tillåtit vissa närmanden från mannens sida kunde tänkas undantagna från tillämpningsområdet” (SOU 1976:9, s. 60). Lotta Westerhäll kritiserade utredningsförslaget i boken *Kvinnor och rätt* där hon konstaterar att det låg nära tillhands att anta att det var männens uppfattning om ”det sexuella spelets regler” som utgjorde måttstock vid bedömningen av kvinnans handlande före övergreppet (Westerhäll, 1979, s. 170).

1970-talet brukar ofta symboliseras av att synen på sexualiteten frigjordes, och då i betydelsen frivillig och i kombination med respekt för integriteten (Cronberg, 2002, s. 79). Men här trampade utredarna snett. Även om sexualbrottsutredningens förslag aldrig realiserades så betyder det inte att liknande resonemang inte återfinns inom rättstillämpningen (Andersson, 2004, s. 272). Kritiken mot sexualbrottsutredningens förslag blev däremot startskottet för engagemanget för landets brottsoffer- som kvinnojourer (Sarnecki, 2009, s. 485). Eller med Henrik Thams ord ”(s)exualbrottsutredningens öde utgör en milstolpe och vändpunkt i brottsoffrens historia i Sverige” (Tham, 2001, s. 29). Framväxten av brottsofferperspektivet inom rättsväsendet och den viktimologiska forskningen är nära knuten till den feministiska kritiken av sexualbrottslagstiftningen och dess tillämpning, vilket präglat såväl lagstiftning som forskning. I Karin Widerbergs avhandling om kvinnans rättsliga och sociala ställning beskrevs kritiken mot sexualbrottsutredningen: ”Sveriges organiserade kvinnor, representerade nära en halv miljon kvinnor, bildade en front för första gången sedan rösträttsfrågan och avgav ett uttalande mot betänkandet vid en uppvaktning på justitiedepartementet den 30 juni 1976. Följande kvinnoorganisationer ingick: Centerns Kvinnoförbund, Folkpartiets Kvinnoförbund, Fredrika Bremerförbundet, Föreningen Nike, Grupp 8, Husmodersförbundet Hem och Samhälle,

Kvinnfolk, Lesbisk front, Moderata Samlingspartiets Kvinnoförbund, Socialdemokratiska Kvinnoförbundet, Stockholms Kvinnocentrum, Svenska Kvinnors Vänsterförbund, Yrkeskvinnors Klubbar Riksförbund” (Widerberg, 1978, s. 213). Widerberg skriver att förslagen trots allt har haft en positiv effekt – våldtäkt började diskuteras (ibid., s. 214). En av de som förde debatten var Maria-Pia Boëthius, att ”den tvingades” handlande innan övergreppet skrevs in i lagtexten som något rätten får bedöma, medförde en slags karaktärsbedömning av kvinnan och gjorde skulden för brottet otydlig enligt Boëthius debattbok *Skylla sig själv* (1976). Boëthius var nyligen hemkommen från USA där hon läst Susan Brownmillers bok *Men, women and rape – against our will* (1975) som visade hur våldtagna kvinnor ofta skuldbeläggs samtidigt som gärningsmannen ursäktas. Sexualbrottsutredningen avvisade dock boken som ovetenskaplig ”sensationspräglad journalistik” på liknande sätt som utredningsledamöterna i media avvisade kritiken som utredningen väckte (SOU 1976:9 s. 180, Nilsson, 2009).

SOU 1976:9 fick ”ett blandat mottagande av remissinstanserna” (Dir. 1977:7 s. 20). Bland annat ansågs utredningens synsätt sakna stöd hos allmänheten. Den massiva kritiken mot lagförslagen framfördes vid en uppvaktnings på justitiedepartementet, genom debattartiklar, namnlistor och på andra sätt. Remissyttrandena över förslaget att i lagtexten föra in beaktandet av den tvingades handlande före övergreppet var överlag negativa. Det är intressant att ärkebiskopen och Svenska kyrkans centralråd och kvinnoförbund tillsammans med den samlade kvinnorörelsen enades i sitt avståndstagande (SOU 1982:61 s. 41 ff.). Det konstaterades att utredningens förslag inte borde läggas till grund för några lagändringar, utan BrB:s 6 kap borde ses över på nytt. Geijers efterträdare, justitierådet Sven Romanus, tillsatte 1977 sexualbrottskommittén som fick i uppdrag att ta vid efter det havererade försöket att reformera sexualbrotten. De manliga läkarna, som hade dominerat sexualbrottsutredningen, ersattes av kvinnliga ledamöter, riksdagsledamöter och jurister. Ambitionen var att få en mer parlamentariskt och rättsligt förankrad kommitté som skulle kunna komma med lagförslag med bred acceptans i samhället. Efterhand ökade intresset för brottsoffren, allmänpreventionen och den skada och kränkning som brottet inneburit (Cronberg, 2002, s. 38). Den ”liberala” synen på sexualbrotten, som sexualbrottsutredningen representerade, speglades delvis i den individualpreventiva inriktningen inom kriminalpolitiken som fokuserade på gärningsmannens prognos (*En kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet*, SOU 1981:64 s. 18). Sjukdomssynen på (sexual)brottslingen påverkade synen på gärningspersonen

(som offer) och gärningarna, men vad som hände var att ”det behandlingsinriktade betraktelsesättet nu kommer att ge efter för en mer ’gammaldags’ straffrättslig inställning till de sk sedlighetsbrotten” (ibid., s. 19). Leif GW Persson fick uppdraget att för sexualbrottskommittén utreda våldtäktsbrottet. Han slog in på en linje där rättvisa och rättsmedvetande intar en mer framskjuten roll än tidigare. Orsaken till den förändrade synen på våldtäktsbrottet utgick från en växande kunskap om (och en växande reaktion mot) de olika sociala, ekonomiska och rättsliga förhållanden som kvinnor och män levde under (ibid, Cronberg, 2002, s. 80). Enligt Persson borde det istället för en förmildrande omständighet att kvinnan och mannen har en relation bedömas som en försvårande omständighet, då merparten av våldtäkterna sker av en gärningsman som offret lever nära samtidigt som samlevnad i någon relationsform är en allmän norm i samhället. Sexualbrottskommittén gick på Perssons linje, vilket innebar en helomvändning i förhållande till sexualbrottsutredningens förslag (ibid., s. 81). Persson angav i SOU 1981:64 att utöver ”den nya kvinnoforskningen” så utgjorde Brå 1977:7 *Nytt straffsystem. Idéer och förslag* en inspirationskälla. Det finns därför anledning att titta närmare på denna Brå-rapport.

Nytt straffsystem

Inom Brå fanns under mitten av 1970-talet en arbetsgrupp som studerade kriminalpolitiken och kritiken av densamma. I förordet till den Brå-rapport som Persson hänvisade till skrivs: ”Vi blev tidigt på det klara med att vår rapport skulle göra störst nytta i det kriminalpolitiska utvecklingsarbetet om den kunde bidra till en samhällsdebatt om hur vårt straffsystem skall vara utformat.” Intentionen kan på goda grunder sägas vara uppfylld, då rapporten bidrog till en förändrad syn på brottsbalkens påföljdssystem genom ett återinförande av flera nygamla begrepp och värden (Andersson & Nilsson, 2017, Hauge, 1996). I rapporten argumenterades för ett skifte mot att börja beakta andra värden än den individualprevention och den behandlingstanke som länge varit dominerande. Skiftet kom ”att stå i centrum för forskning och kriminalpolitiska diskussioner. Detta ökade intresse för allmänpreventionen kan sättas i samband med den misstro mot behandlingstanken som växt fram med stöd av vunna forskningsresultat. Den äldre doktrinära synen på allmänpreventionen som en reaktionär, grym och oförsonlig företeelse anses numera i huvudsak sakna fog. I stället betonas humanitet och rättvisa som viktiga komponenter i ett på allmänpreventionen uppbyggt system” (Brå

1997:7 s. 79). Även allmänpreventionen kritiserades i rapporten, men författarna landar i att allmänpreventionen borde uppvärderas i kombination med ett enkelt och tydligt straffsystem som bygger på rättvisa och proportionalitet. Sten Heckscher, en av de drivande bakom rapporten, hade redan 1971 i boken *Den första stenen* tillsammans med Göran Elwin och Alvar Nelson beskrivit hur välfärdsstatens behandlingsideologi kom i konflikt med ”de politiska principer som ligger till grund för demokratin: frihetsidealet, humanitets-, jämlikhets- och solidaritetstankarna” (Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 74). Elwin gav senare tillsammans med Victor ut boken *Rätt och marxism* (1978) och Victor var svensk kontaktperson för *Retfaerd* vid dess start. Nils Jareborg, Nelson, Elwin, Victor och Heckscher utgjorde vad som ibland kallas ”den nya Uppsalaskolan” bestående av unga radikala och samhällskritiska jurister (Modéer, 2010, s. 14 ff.). Redan på 1960-talet växte dock kritiken mot dåtidens behandlingsorienterade påföljdssystem och samhällets vård och behandling av utsatta grupper (Christie, 1960; Eriksson, 1967; Nestius, 1969). Samtidigt kan det noteras att det finns flera uppfattningar om vad som är ”humant” och när dessa pendelrörelser ska återges blir det lätt en olycklig förenkling av komplexa begrepp, debatter och processer. När Ulla Bondeson i sin avhandling *Fången i fångsamhället* diskuterar hinder (doktrinen om allmänpreventionen och det allmänna rättsmedvetandet) mot mer ändamålsenliga påföljder, lyfter hon exempelvis fram betydelsen av Mathisens ”upplevelsemodell” om hur rätten kommuniceras och uppfattas (Bondeson, 1974, s. 573). Idén att kriminalpolitiken ska spegla allmänhetens rättskänsla och fungera avskräckande på folk kan alltså enligt Bondeson vara ett hinder mot en konstruktiv och alternativ utveckling av straffrätten.

Enligt Brå-rapporten *Nytt straffsystem* hade behandlingstanken under 1970-talet alltså hamnat i vad som sammanfattades som ett vanrykte. Differentiering och kategorisering av olika lagöverträdare resulterade i 14 (!) olika påföljder varav flera av de frihetsberövande påföljderna var tidsbestämda och inte grundades på ett skuldtänkande. Legalitetsprincipen ansågs hotad då ”(d)en lagstiftningsteknik som används i svensk straffrätt kännetecknas av en abstrakt avfattning av bestämmelserna, där gränserna mellan det straffbara och icke straffbara inte klart framgår” (Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 271). 1964 ersattes exempelvis lösdriverilagen med *lagen om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet* som hade tvångsarbete som möjlig påföljd (Andersson & Nilsson, 2017, s. 55) De önskvärda effekterna uteblev dock och behandlingsoptimismen började svalna: ”Man kan låta socialarbetarna arbeta intensivt med 15 klienter eller man kan låta honom sköta 75; man kan ge ungdomar 4 månaders fängelse

eller 20 månaders ungdomsfängelse; man kan placera lagbrytare på öppna eller slutna institutioner; man kan placera dem på progressiva institutioner med intensiv psykiatrisk behandling eller på vanliga fängelser. Resultaten är överallt desamma; det föreligger ingen skillnad i behandlingens verkningar” (ibid., s. 226). Den sociala kategoriseringen som differentieringen av påföljdssystemet innebar, riskerade även att institutionalisera fördomar och diskriminering, vilket KRUM (Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering) kritiserade vid dess tillkomst på 1960-talet (ibid., s. 188 f. jfr Lindholm, 2005, s. 395 ff.). Att kritiken mot den behandlingsorienterade individualpreventionen var så massiv och att den ofta formulerades från ett vänsterhåll och innehöll krav på återinförande av traditionella juridiska värden och rättsprinciper är nog idag något bortglömt. Låt oss därför titta närmare på kritiken och dess bakgrund.

”Lägg av!”

1970-talet var alltså en turbulent och omvälvande tid när det kommer till kriminalpolitik och straffrätt och en förståelse av det skifte som då skedde är viktig för att förstå dagens regelsystem och dess legitimeringsgrunder (Andersson & Nilsson, 2017). Sedan det stod klart att frihetsberövanden inte fungerar särskilt effektivt (för att minska återfall i ny brottslighet) samtidigt som individualpreventiva och behandlingsorienterade program utsattes för kritik (Bondeson, 2005, s. 32) har det straffrättsliga påföljdssystemet således sökt nya vägar och en grund för sin legitimitet. Det straffrättsliga och kriminalpolitiska skiftet under mitten av 1970-talet innebar ”ett ökat intresse för många av de klassiska straffrättsprinciperna, straffteorierna och straffrättsliga grundproblemen. Intresset för brottsoffrens situation började nu ta form. Begrepp som legalitet, proportionalitet, allmänprevention, vedergällning, skuld, ansvar, fri vilja, moralbildning och moralisk fördömning vann förnyat eller förstärkt anseende och aktualitet. En ny bild uppstod i vilken överväganden om rättsmedvetande och straffvärde mer naturligt intar en central plats” (Victor, 1981, s. 152). Förändringen passerade dock inte utan protest, skiftet beskrevs som ”ett nymoraliskt väckelsemöte” när de tidigare utrensade metafysiska begreppen ”tillräknelighet”, ”skuld” och ”rättvisa” återinfördes (Belfrage, 1986, s. 85 ff.). Henrik Tham beskriver utvecklingen som alarmistisk och kopplar den till brottsofferperspektivets rättspolitiska framgångar i risk-samhället (Tham, 2001). Punitiviteten ökade och straffvärdesreformen kan sägas gett en hel begreppsapparat åt en repressionshungrig statsmakt. Thomas Mathiesen och Nils Christie kritiserade ”den strömkantning i svensk krimi-

nalpolitik som inträffade under 1970- och 1980-talet” (Victor, 2010, s. 175) Christie uppfattas samtidigt vara en av de tidiga nordiska kritikerna av behandlingssideologin på 1960-talet (Sarnecki, 2009, s. 450). Brå-gruppen, som försiktigt hade föreslagit ett återinförande av tillräknelighet, kunde stödja sig på Alf Ross som 1973 riktade kraftig kritik mot den svenska positiva kriminalskolans förkastelse av tillräknelighetsbegreppet (Ross, 1973, s. 257 ff.). 1967 gav Lars D. Eriksson ut boken *Varning för vård: En bok om frihetsberövande, vårdanstalter och vårdideologi* och 1968 publicerade H. L. A. Hart *Punishment and Responsibility*. Även i Finland reformerades straffrätten under slutet av 1970-talet, vilket innebar ”öppet avstånd från ett påföljdssystem som bygger på vårdideologin, den ställer sig skeptisk till individualpreventionen överhuvudtaget och understryker starkt allmänpreventionens betydelse vid utformningen av de straffrättsliga påföljderna” (Träskman, 1979, s. 99). Eero Backman skriver en ”kritik som framförallt vänsterorienterade kretsar i Skandinavien under det senaste årtiondet riktat mot den s.k. *vård-optimismen* (*behandlingsoptimismen*) framförallt gällt vissa kvarlevor av den sociologiska straffrättsuppfattningen” (Backman, 1979, s. 39 f.). Kritiken var bland annat att statens reaktioner utgick från nyttohänsyn som syftade till kontroll och oskadliggörande av avvikande individer och grupper, grundat i vaga bestämmelser med svag rättssäkerhet. Viljan att återinföra straffvärdesbedömningen som styrande vid påföljdsvalet innebar en form av avståndstagande mot såväl allmän- som individualpreventiva hänsyn, då straffvärdesbedömningen mer har ett pliktetiskt drag över sig och mindre av framåtblickande nyttohänsyn (Hauge, 1996). Ibland presenteras vedergällningstanken (där straffet utgör ett självändamål utifrån rättsvisans krav) med hänvisning till 1700-tals filosofen Immanuel Kant som en av straffrättens funktioner enligt introducerande böcker i straffrätt (Wennberg, 2008), medan den individualpreventiva funktionen är begränsad till påföljdernas verkställighetsnivå. Här presenteras särskilt den kritik mot behandlingstanken som formulerades från vänster och klassiskt-liberalt håll, men det formulerades även kritik från konservativa läger som hävdade att behandlingstanken innebar en eftergift gentemot gärningspersonernas brottslighet och att påföljderna förlorat sin avskräckande roll (Hauge, 1996).

En central och återkommande punkt i kritiken mot behandlingstanken var att den dolde repressiva, orättvisa och rättsosäkra påföljder och ingrepp. Trots epithet ”behandling” så handlade frågan om utformningen och tillämpningen av statens våldsmonopol uttryckt genom frihetsberövande tvångsingripanden grundat i lag och de rättsvårdande myndigheternas beslut. Det kan därför vara

värdefullt att ge en fördjupad bild av hur rättens repressiva funktioner beskrevs under 1970-talet. Ur ett marxistiskt perspektiv konstaterades att "(d)et repressiva användandet av lagen har ersatts av olika legitimeringsstrukturer, dvs olika sätt att med lagens hjälp legitimera den rådande ordningen" (Henricson, 1976, s. 11). Eftersom produktionsprocessen är kapitalistisk och juridikens innehåll bestäms av det ekonomiska systemet innebar behandlingstankens sociala ambitioner en fördunkling av de reella motsättningarna mellan samhällsklasserna. Det repressiva och straffrättsliga hade övertagits av en ideologisk funktion där rätten var ett legitimerande instrument för det kapitalistiska systemet. "Sålunda har det repressiva utövandet av rätten maskerats till socialpolitiska åtgärder. Påföljdssystemet har inriktats på behandling och rehabilitering. Detta utgör en av rättsordningens uttalade funktioner. En betydelsefull outtalad funktion är dock den systembevarande, den så kallade behandlingssideologin", skriver några svenska marxistiska jurister i mitten av 1970-talet (ibid., s. 12). Genom betonandet av att brottslighet är en antisocial "sjukdom" hos gärningsmannen riktades inte några kritiska frågor om ur vilken samhällsstruktur som brottsligheten vuxit fram (Lenke, 1990, s. 33). En dömd småtjuv med en dålig prognos (exempelvis inte etablerad på bostad- och/eller arbetsmarknaden) kunde räkna med en mer ingripande påföljd än en väletablerad persons mer omfattande ekonomiska brottslighet. Enligt den dåvarande påföljdsvalsregeln BrB 1:7 skulle domstolen vid val av påföljd "fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället" medan idag står "den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit" (BrB 29:1) i centrum för bedömningen. Påföljden avgjordes därför i stor grad av en bedömning av gärningspersonen, medan förutsägbarhet, rättssäkerhet och proportionaliteten mellan brott och påföljd blev vag. När de positiva resultaten av rehabiliteringen uteblev (Andersson & Nilsson, 2017, SOU 1995:91 del III, Bilaga 1 s. 12, SOU 1986:14 s. 70 f, prop. 1987/88:120 s. 32 f.) växte kritiken. I kombination med avsaknad av tillräknelighet såsom krav för straffrättsligt ansvar, kan sägas att svensk straffrätt har haltat något när det gäller två grundfundament inom straffrätt – förutsägbarhet och skuld (Lernestedt, 2010, s. 71 ff.). Kritiken mot behandlingssideologin var en bred samhällsföreteelse som inte bara förekom i förarbeten och akademiska texter utan återfanns även inom populärkulturen. Kritiken framkommer exempelvis på Nationalteaterns skiva *Livet är en fest* (1974): "Dom rotar och dom rotar och dom tror att dom kan få mej att falla på knä. Men den som aldrig själv har suttit fast har ingen aning om hur det är. Jag sitter inte på nån socialförvaltning och fluktat i nån

pärm och håller koll på allting....” Att vård kan syfta till att oskadliggöra personer som avviker från samhällsnormen, och därmed legitimera den rådande samhällsordningens intressen, återfinns även på Blå tågets skiva *Brustna hjärtans hotell* (1972): ”Bland alla andra potentater, åker en viktig psykiater, nu får han syn på en vårdbehövande, och så skrinna han kvickt, dit för att göra sin plikt, och talar med en röst som är sövande...” När Robert Andersson och Roddy Nilsson i läroboken *Svensk kriminalpolitik* beskriver tiden 1965-1985 benämns den som ”välfärdsstatens fall” och de sammanfattar hur dåtidens kritik fokuserade både på ”behandlingstankens avsaknad av positiva resultat i termer av brottsminskning som dess brist på både social och juridisk rättvisa. Behandlingskritikerna sköt i sin kritik av behandlingstanken in sig på hur behandlingsideologin både är uttryck för och en central faktor i bibehållandet av klassamhället. Den kriminalpolitik som bedrivits under behandlingsideologin har byggt på att låsa in de fattigaste och socialt mest utsatta under långa tider” (Andersson & Nilsson, 2017, s. 150).

Något om förrättsligande och juridifiering

Även om Geijers lagförslag inom sexualbrottsområdet är ett exempel på de av- och nedkriminaliseringar inom kriminalpolitiken som delvis präglade straffrätten under välfärdsåren upplevde flera kritiker kriminalpolitiken som repressiv och att dess ambitioner stod i konflikt med humanitära och rättsstatliga krav. Kritiken kan förefalla paradoxal, men om det beaktas att den kritiserade kriminalpolitiken var starkt konsekvensorienterad och att icke-rättsliga faktorer kom att spela en viktig roll vid dess utformning och tillämpning, är det inte lika förvånande. Kriminalpolitiken och utformningen av påföljdsbestämningarna har genom 1989 års straffvärdesreform kommit att utformas utifrån ett tydligare pliktetiskt synsätt, så vi kan se en tendens från en framåtblickande och relativ teori, där straffrätten var statens medel för att uppnå ett positivt värde, till en bakåtblickande absolut teori där straffet främst ska spegla gärningens straffvärde och straffrätten utgör statens gräns och inte dess instrument (Andersson & Nilsson, 2017). Ett syfte med återinförandet av de klassiska rättsprinciperna kring tydlighet, rättvisa och förutsägbarhet har också beskrivits vara att öka det normerade beslutsfattandet (Victor, 2010, s. 176). Kan därmed slutsatsen dras att den nyklassiska straffrättsskolan är en del av en generell juridifiering och förrättsligande av kriminalpolitiken och straffrätten? Ofta beskrivs som bekant en generell trend mot ökad juridifiering och förrättsligande inom olika rättsområden (Johansson, 2011, 195) liksom

olika områden av samhällslivet, den offentliga debatten, relaterad till domstolarnas roll (Brännström, 2009, s. 38) eller ökad reglering och regelmängd (Deflem, 2008, s. 158 f.). Kännetecknade för behandlingssideologins regleringsmodell var dess långtgående ambitioner att forma det samhälleliga livet, och denna ambition stod nu i centrum för kritiken: ”Ju längre vi kommer på vägen mot ett reaktionssystem grundat på behandlingssideologin, i desto högre grad kommer intresset av effektivitet att tillgodoses på bekostnad av hänsyn till individens integritet. Ju mer behandlingssynpunkter läggs till grund för regelsystemets innehåll och utformning, i desto högre grad kommer besluten att överlämnas från kontrollerbara domstolar till okontrollerbara nämnder, desto fler psykologiska och psykiska undersökningar kommer att företas i syfte att spåra upp negativa drag hos lagbrytaren och åstadkomma en stämpling av honom, desto bättre kommer den mer gynnade i personligt och socialt hänseende att klara sig på bekostnad av den från början missgynnade, *desto mer okontrollerbar blir samhällets kontrollpolitik*” (Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 281). Med flytande gränser kunde olika intressen och behov styra och ”i själva lagstiftningsteknikens förändring ligger sålunda en generell utvidgning av kriminaliseringen” samtidigt som ”(d)en andra tendensen är den lavinartade expansionen av specialstraffrätten” (ibid, s. 49 & 51). Utmärkande var alltså viljan till reformering av samhället och rätten utgjorde ett medel som innebar att drivkraften främst bestod av sociala, ekonomiska, medicinska och politiska eller andra icke-rättsliga skäl, vilket medförde en otydlig gräns mellan straffrätt och socialrätt som präglade både lagstiftningen och dess tillämpning.

Behandlingssideologins målrationella beslutslogik har även senare beskrivits medföra ökat tolknings- och handlingsutrymme för rättstillämparna: ”Annorlunda uttryckt ökar möjligheten att väga in andra grunder än de rättsligt definierade i beslutsfattandet, såsom professionell kunskap om vilka medel som leder till bästa måluppfyllelse. Socialtjänsten kan på så vis tolkas inneha ett större makt- och handlingsutrymme jämfört med de mer normrationellt styrda poliserna och åklagarna” (Johansson, 2011, 54). När sådan vaghet, med risk för rättsosäkra och orättvisa konsekvenser, uppkommer visas samtidigt på de normer och värden som vägleder rättstillämparen som exempelvis ovidkommande faktorer kring den tvingades agerande före våldträkten (vilka sexualbrottsutredningen ville kodifiera) till den misstänktes fördel. När den formella rättssäkerheten försvagas, genom att konsekvensbedömningar och normativa ställningstaganden får större betydelse vid rättskipningen, desto större blir även rättstillämparens handlingsutrymme (Brännström, 2009). Att förrättsligandet inte nödvändigtvis behöver innebära att jurister får ökad

makt, utan förrättsligande kan ske genom andra ”(välfärds)professioner” som fungerar som ”rättsbärare”, stod i centrum för forskningsprojektet *Rätten i förvandling*. En slutsats var att ”(d)et sociala livets förrättsligande har i Sverige – i hägnet av den intervenerande välfärdsstaten – utvecklat ett brett (och diffust) spektrum av rättsbärare” där en rad semi-legala inslag ingår och det kan ”vara så att det är juristerna som grupp betraktat som paradoxalt nog drabbats hårdast av förrättsligande-processen” (Bertilsson, 1995, s. 9 ff.). Beskrivningen för tanken till kritiken av behandlingstanken och dess lagförslag om att ordet *straff* skulle utmönstras, eftersom samhällsskyddet stod i centrum genom påföljder som skyddsfostran, skyddsinternering och antisocialitetslagar som exempelvis *lagen (1964:450) om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet när straffrätten var ett medel mot ”den samhällsfarliga viljan”* (Häthén, 1990, s. 177, Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 71). På senare tid har bland andra Maria Forsman undersökt legalitet, saklighet och rättssäkerhet vid ingripanden på socialrättslig grund (Forsman, 2013).

Betonandet av rättsstatens rättsprinciper inom straffrätten kan ses som en trend mot en ökat förrättsligande i meningen ökad *rättslig densitet* men inte förrättsligande i meningen att rätten breder ut sig och syftar till att svara på olika sociala, ekonomiska, politiska intressen och behov genom att användas som medium för ”intervenering” i samhällets olika subsystem (Hydén, 2002). Straffrätten tillhör typiserat vad som brukar beskrivas som den formella rätten där normrationalitet och pliktnormer dominerar som rättstyp, medan välfärdsstatens rättstyp utgår från en materiell rationalitet som genom avvägnings- och mål-medelnormer ska verka responsivt på olika sociala, ekonomiska och andra samhälleliga behov och intressen (ibid., Gustafsson, 2002). Kritiken mot den behandlingstänke som präglade straffrätten och kriminalpolitiken under de expansiva välfärdsdecennierna kan således tolkas som en kritik mot att straffrätten kom att ta intryck av välfärdsrättens materiella rationalitet och att detta skedde på den formella rationalitetens bekostnad. Enligt Brå 1977:7 och *Den första stenen* skulle deras förslag sammantaget inte medföra längre eller strängare påföljder – tvärtom skulle de tidsbestämda påföljderna där behandling och vård förekom under tvång begränsas genom normbundenhet och efterkontroll (Brå 1977:7 s. 198, Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 267 f.). Bakom dessa olika argument och verklighetsbeskrivningar kan olika ideologiska strider anas – det finns ingen neutral beskrivning av dessa processer.

Nolltolerans mot kränkningar

Sexualbrottsutredningens syn på lagen var alltså autonom, den ville bryta med andra "normsystem än lagens" (SOU 1976:9 s. 55), vilket följer av en centralt tolkad och uttryckt vilja att avdramatisera synen på sexualbrotten utifrån en kritisk syn på allmänpreventionen och avsaknad av straffvärdesbedömningar. Betoningen ligger på den aktiva lagstiftaren som med progressiv lagstiftning formar det sociala livet utifrån dess behov. Sexualbrottsutredningen kan ses som exempel på den moderna rättskulturen, bestående av ett kvasiför-rättsligande av samhällslivet och snabb rättslig förändring, där rättens koppling till sociala förändringar och legitimering av dessa gör den till ett verktyg för en radikal social ingenjörskonst (Häthén, 1990, s. 191, Friedman, 1994). "Kvasi" eftersom den inte förutsätter att jurister, rättsprinciper eller rättsliga institutioner står i centrum, utan det är förrättsligande utifrån den materiella rättens rationalitet vilket innebär att det ofta är myndigheter och inte enskilda och domstolar som är lagens adressat. Den moderna (välfärds)staten innebar ökad reglering och en vilja att med nya metoder forma samhället, men den traditionella straffrätten utgjorde ett trubbigt vapen med dess tydligare gräns mellan straffbart/tillåtet beteende och där var och en ska straffas utifrån sin gärning och inte utifrån behovet av resocialisering (Elwin, Heckscher, Nelson, 1971, s. 70). Utmärkande var viljan att som lagstiftare gå före och staka ut ett nytt samhälle med kriminalpolitikens hjälp, inte blott värdera brottets allvarlighet utifrån rådande värderingar och normer, som är den klassiska straffrättsidéen, och därmed även stärka normerna i samhället (Christensen, 1997, s. 118 f, Backman, 1977, s. 35 f.). Lagförslagen kunde därför utifrån rättsliga och sociala normer te sig kontroversiella eftersom de grundade sig i lagstiftarens vilja att öka det materiella utfallet utifrån målrationella beslutslogiker, även om det skede på den formella rättens bekostnad (Hydén, 2002). Men när lagstiftningen och rättstillämpningen bryter mot normer (rättsliga såväl som sociala) blir den också synlig som maktens redskap och vilka värden och intressen som den utgår från. Så kan kritiken från feministiskt och marxistiskt håll av dåtidens kriminalpolitik som principlös, orättvis och som ett medel för politisk legitimering av maktens intressen förstås (men detta kan också uppfattas i hög grad gälla den klassisk-liberala skolan). Som vi sett ovan var det just sexualbrottsutredningens bristande kontakt med medborgarnas livsförhållanden och framväxten av nya sociala rörelser som också blev dess fall.

När kunskapen om de olika frihetsberövande straffens negativa effekter och den individualpreventiva behandlingstankens avsaknad av positiva resultat

växte under 1960 och 1970-talet, samtidigt som allmänpreventionen och idén om straffet som grundat i gärningens straffvärde avisats, återstod för lagstiftaren att föreslå avkriminalisering på sexualbrottsområdet.⁵ Sexualbrottsutredningen var som visats främmande inför tanken att staten skulle straffa och styra människors sexuella handlande, sådant tillhörde historien och det avskräckte, rättsväsendet skulle koncentrera sig på att motverka och bestraffa skadliga och klara övergrepp. Dessa borde dock överlag bedömas mildare då utredningen funnit att domstolarna tycktes ta hänsyn till allmän laglydnad och därmed utdömt fängelsestraff, vilket inte var önskvärt. Tanken att brott, kränkningar och övergrepp representerade något straffrättsligt klandervärt ansågs länge som historisk och metafysisk bland ”rättviseskeptiska” jurister, som ofta utgjorde samhällets elit, vilka formats av den skandinaviska rättsrealismen (Häthén, 1990, s. 192, Schultz, 2007). Istället stod dörren öppen för okonventionella hänsynstaganden som att låta pedagogiska intressen inom skolundervisningen styra utformning av sexualbrotten (15-årsgränsen ansågs hämma pedagogiken!). Men kritiken av sexualbrottsutredningens förslag visade att sexualbrotten de facto ansågs vara en fråga om rättvisa, individens rätt till integritet och självbestämmande samt att staten bör svara på övergrepp och kränkningar med avståndstagande. Tanken att sexualbrotten handlade om övergrepp och kränkningar utförda av ansvariga gärningspersoner som speglade ett vidare mönster av våld, orättvisor och ojämlikhet mellan män och kvinnor har successivt vuxit sig starkare (Boëthius, 1976, s. 159 ff., Kimmel, 2002, Gunnarsson & Svensson, 2009, s. 211 f.). I sexualbrottsutredningen behandlades sexualbrotten snarare som en teknikalitet; var antalet lagförda för ett visst brott lågt kunde det motivera avkriminalisering som exempelvis brottet ”förförelse av ungdom” (idag ”köp av sexuell handling av barn” enligt BrB 6:9) (SOU 1976:9, s. 131). Ett utmärkande drag är, trots 1970-talets intresse för samhällsvetenskapliga perspektiv, den distanserade hållningen – var det inte frågan om grova övergrepp med fysiska skador skulle inte staten ingripa (Höjer, 2002, s. 122 f.). Om inte målsäganden själv var drivande skulle åklagaren åtala endast om det var påkallat ur allmän synpunkt, eftersom ”(p)arterna har kanske försonats eller har det rent av aldrig inträffat ett övergrepp” (SOU 1976:9 s. 61). Utvecklingen har istället gått i motsatt riktning – nolltolerans mot kränkningar, införande av brottet grov kvinnofrid-

⁵ Att kritiken av sexualbrottsutredningens förslag blev så framgångsrik kan även ses ur ett marxistiskt perspektiv. Det fanns ett ökat behov av kvinnlig arbetskraft och lagstiftning som motverkade kvinnors rörlighet och delaktighet i samhället riskerade motverka ekonomiska intressen. Här kan förståelsen av rätten i växelverkan med det övriga samhället vara belysande, då kvinnornas ökade självständighet också kan förklara kritikens styrka (Widerberg, 1979).

skränkning och sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet. Särskilt inom doktrinen finns ett intresse för mer nyanserade och komplexa bedömningar av verkligheten för att därmed kunna rättsligt erkänna fler berättelser, men det saknas fortfarande röster (Bladini, 2013, s. 234). De olika strukturella perspektivens framgång och en allt ”tjockare” straffrätt, som vill sända olika budskap och signaler, kan samtidigt stå i konflikt med den ”straffrättspartikulära” och den negativt avgränsade kriminalpolitik som presenterades i Brå 1977:7 (Lernestedt, 2010). Utvecklingen har gått i riktning mot ökad aktivism och rättslig aktivitet för att motverka och visa rättens och samhällets avståndstagande mot olika övergrepp och andra kränkningar, vilket belyser ett återkommande spänningsförhållande mellan sociala och politiska framåtblickande ambitioner och en mer begränsad bakåtblickande vedergällningstanke. Gemensamt är dock motviljan att relativisera brottsliga kränkningar och övergrepp.

Något om rättens kommunikativa potential

I Brå 1977:7 framställdes en rad krav på den framtida straffrätten, vilka kan läsas som indirekt kritik av behandlingsideologins vaghet och rättsosäkerhet: 1) att så många medborgare som möjligt utifrån sina egna etiska övertygelser kan godta rättssystemets värderingar 2) att rättssystemet är enkelt och att gränserna för det straffbara är tydliga 3) att straffen är rättvisa 4) att straffrätten utgår från personligt ansvar och slutligen 5) att rättskipningen går snabbt (Brå 1977:7, s. 152 ff.). Kraven kan relateras till Habermas beskrivning av rätten som en central samhällsarena för social integration och deliberativ demokrati samt hur denna potential är intimt sammanlänkad med rättsstaten och dess fri- och rättigheter (Habermas, 1998, s. 447 ff.). För Habermas är rätten som *institution* normativt förankrad i livsvärldens kommunikation medan rätten som politiskt *medium* konstituerar nya relationer och förhållanden utifrån en ändamålsfunktion. Problemet uppstår när systemets strategiska handlande tränger undan förutsättningarna för det kommunikativa handlandet. Då Habermas anser att straffrätten är sammankopplad med rätten som institution betyder det ett krav på *substantiellt rättfärdigande*. Kritiken mot sexualbrottsutredningens förslag och behandlingsideologin kan ses som ett konkret exempel på ett fall där den formella legitimeringen av rätten inte är tillräcklig, när kontakten med det kommunikativa handlandet blir ifrågasatt. Istället har straffrätt, med dess nära koppling till vad som anses moraliskt rätt och fel, en potential att fungera integrerande mellan det strategiska och det kom-

munikativa handlandet – som en ”brygga” mellan livsvärld och system (Barron, 2002, s. 1083). Att betrakta rätten som en viktig förutsättning för samhällsintegration är en klassisk rättssociologisk utgångspunkt, men det förutsätter en mottaglighet för den kommunikation som finns kring de värdekonflikter som rätten möter (Banakar, 1994). Ett underifrån kommande förrättsligande kan sägas ha varit en viktig idé med Brå 1977:7 utifrån kraven som beskrevs ovan, och den kriminalpolitiska utvecklingen sedan 1980-talet kan också sägas ha gått i riktningen mot en ökad vilja att spegla rättsmedvetandet (Andersson, 2002, s. 133 f.). Genom återinförandet av de ”klassiska” begreppen som skuld, proportionalitet och klandervärdighet blir det även enklare att utmejsla dess motsatser, alltså icke-skuld/ansvar eller oproportionell repression. Värdet av en sådan negativ avgränsning följer ur en insikt om att det kan finnas grundläggande motsättningar mellan statens maktutövande och individers intressen och rättigheter – vilket både marxismen och feminismen visat på. Det föreligger alltså en intressant relation mellan den feministiska kritiken av sexualbrottsutredningens lagförslag och genombrottet för de tankar som den ”nya Uppsalaskolan” presenterade (tydliga rättssäkerhetskrav för kriminalisering och att se värdet av avkriminalisering ligger också i linje med denna inriktning).

Traditionellt har straffrättens rättsprinciper syftat till skydd mot godtycklig maktutövning genom krav på förutsägbarhet, rättmätighet och proportionerlighet men med de nya vetenskapliga framstegen under moderniteten ökade alltså intresset för ett ökat materiellt utfall genom att rikta in sig på gärningspersonens prognos, eller andra alternativa läror, vilket skede till priset av den enskildes rättssäkerhet och en relativisering i synen på de brottsliga gärningarna. Konflikten mellan den dåtida optimistiska, progressiva och okonventionella kriminalpolitiken och de framväxande alternativa och kritiska rörelserna (feminismen och marxismen) som betonande de strukturella orättvisorna är logisk men kan överraska. Utifrån Habermas teori om det kommunikativa förnuftet ligger det således ett betydande emancipatoriskt och demokratiskt värde i att kriminalpolitiken i allmänhet, och sexualbrottslagstiftningen i synnerhet, går att kommunikativt rättfärdiga i livsvärlden och förstås inom de sociala och kulturella sfärerna där människors förståelse av kroppslig integritet, identitet och sexualitet formas. Habermas och rättssociologiska studier bidrar till en bättre förståelse av hur förrättsligande kan beskrivas och problematiseras utifrån vilken utvecklingsfas som staten befinner sig i och att förrättsligande inom den socialstatliga regleringsmodellen kan vara mer långtgående utan att det går att identifiera som en juridifiering i meningen att

makten i samhället alltmer förskjuts mot jurister eller att sociala problem definieras som rättsliga.

Sammanfattning och slutord

När Geijer tillträdde som justitieminister 1969 var straffrätt och kriminalpolitik (eller i vart fall påföljdssystemet) ett relativt opolitiskt område som dominerades av eliten genom de experter som formade dess innehåll utan att det väckte allmänhetens intresse i speciellt hög grad. Plötsligt kom uppmärksamheten att riktas mot de lagförslag som presenterades och i kombination med bordellhärvan och Geijeraffären fick lagförslagen en innebörd som kom att förskjuta de rättspolitiska förutsättningarna i grunden. Som artikeln visat på hade kritiken mot behandlingstanken och den straffrätt som utvecklats under välfärdsdecennierna vuxit fram under en längre tid, och liknande kritik fanns i andra länder, så enskilda lagförslag eller skandaler kan inte sägas ha spelat en avgörande roll för skiftet som ägde rum utan de får snarare betraktas som illustrativa exempel på hur det politiska och mediala klimatet kom att förändras. Inte sällan framförs kritik mot att kriminalpolitik och straffrätt har politiserats och medialiserats. Utifrån en närläsning av sexualbrottsutredningens lagförslag och den kritik som framfördes mot dåtidens straff- och kriminalpolitik kan ett värde ses i att legitimeringsgrunden har breddats och demokratiserats, men också professionaliserats i meningen att den underordnades de rättsstatliga och straffrättsliga rättsprinciperna.

1976 års sexualbrottsutredning var inte direkt ett uttryck för någon behandlingstanke, den av- och nedkriminalisering som presenterades är istället förenlig med behandlingskritiken. Utredningen låter sig inte enkelt definieras utifrån någon klassificering, men den saknade en förståelse för sexuella kränkningar, brottsofferperspektivet och kontakt med vad folk ute i samhället började tänka och tycka. Utredningens lagförslag var även möjliga endast i en kontext där straffvärdet och proportionalitet mellan gärning och påföljd övergivits för politiska och sociala överväganden. Den feministiska kritiken av straffsystemet och kriminalpolitiken i allmänhet och sexualbrottsutredningens förslag i synnerhet är inte en kritik mot behandlingsideologin, utan mot att fokusering på gärningspersonens prognos och vårdbehov gjorde påföljdsvalen orättvisa, rättsosäkra och utgjorde därför ingen grund för vare sig klander eller förståelse för den brottsdrabbade. Att idag nedtona sexualbrottens abstrakta straffvärde skulle vara svårt, då allmänvaksräkning och normbildning kommit att bli centrala rättspolitiska begrepp, som en följd

av såväl straffvärdesreformen som framgången med olika strukturella perspektiv som utgår från kränkningen av individens negativa friheter. Att både bakåtblickande och framåtblickande synsätt är förenliga med att betrakta brottets skada och kränkning som centralt kan i denna mening ge en förklaring till kränkningbegreppets rättspolitiska framgång. I den mån som förrättsliggande diskuteras som kännetecknande för de senare decenniernas straff- och kriminalpolitiska utveckling bör detta problematiseras utifrån de beskrivningar som redovisats om det välfärds- och socialstatliga förrättsliggandet, som innebar en expansiv och okontrollerbar rättstillämpning. Metaforen om ökad ”rättslig densitet” (Dahlstrand, 2012, s. 139) kan användas för att visa att förrättsliggande i en rättsstatlig mening kan innebära en ökad negativ avgränsning för vad det offentliga får och kan utföra med legalt stöd. Avslutningsvis är det en paradox att 1) utgångspunkten för sexualbrottsutredningen var att sexualbrottslagstiftningen befanns i otakt med samtiden 2) utredningens ambition var att åtgärda detta problem och 3) den verkade i en tid som kännetecknades av en öppenhet för vad vetenskaper som kriminologi och rättssociologi kunde bidra med inom både rättsvetenskapen som lagstiftningssamarbetet. Ändå blev resultatet, utifrån ambitionen, så misslyckat.

Vad Håkans plädering för den klassiska ”normrationella modellen” i *Rättssociologi som rättsvetenskap* rör kanske går att finna i det kriminalpolitiska skifte som formades under slutet av 1960-talet, briserade under 1970-talet och fick sin definitiva genomslag på 1980-talet? Håkan lyfter fram ett hotat ”ideellt värde” inom rätten, men för att se detta hot måste det ideella först ses som något värdefullt. Rättshistorikern Kjell Åke Modéer har i en Hegelinspirerad tankebild beskrivit hur rättskulturen förändrats från ”tesen” under förmoderniteten präglad av 1800-talets idealism, som utvecklades till modernitetens ”antites” präglad av positivism och realism, vilken övergick till nuvarande senmodernitet som syntes (Modéer, 2009). Jag tror således att Håkan, som sökande och kritisk rättsvetare, i stor grad präglats av att befinna sig i en brytningstid mellan en övermogen modernitet och en framväxande syntetiserande samtid.

Källförteckning

- U Andersson, *Hans (ord) eller hennes. En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp* (Malmö, Bokbox, 2004).
- R Andersson och R., Nilsson, *Svensk Kriminalpolitik* (Malmö, Liber, 2017).
- R Andersson, *Kriminalpolitikens väsen* (Stockholm, Kriminologiska institutionen Stockholms universitet, 2002).

- E Backman, "Om den borgerliga straffrättsvetenskapens utveckling" (1979) *Retfærd*, 5.
- A Barron, "(Legal) reason and its 'others': recent developments in legal theory" i J Penner, E Schiff, R Nobles (red), *Jurisprudence and legal theory: Commentary and materials* (London, Butterworths, 2002).
- H Belfrage, "Nymoralismen i svensk straffrättsdebatt" (1986) *Tidskrift för rätts-sociologi*, 2.
- I Bergman, *Laterna Magica* (Stockholm, Norstedts, 1987).
- M Bertilsson, "Inledning", i M Bertilsson (red), *Rätten i förvandling* (Stockholm, Nerenius & Santéus, 1995).
- M Bladini, *I Objektivitetens sken* (Göteborg, Makadam, 2013).
- M-P Boëthius, *Skylla sig själv* (Stockholm, Liber, 1976).
- U V Bondeson, *Fången i fångsambället* (Stockholm, Norstedts, 1974).
- Brå 1977:7 *Nytt straffsystem. Idéer och förslag*.
- L Brännström, *Förrättsligande* (Malmö, Bokbox, 2009).
- N Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo, Univforl, 1960).
- A Christensen, "Rätten i ett samhälle under förändring" i S Strömholm (red), *Svensk rättsvetenskap 1947-1997* (Stockholm, Norstedts, 1997).
- M Cronberg, "Från målsägande till brottsoffer" i E Bergenlöv, M Cronberg, E Österberg (red), *Offer för brott* (Lund, Nordic Academic Press, 2002).
- M Cronberg, "Lag moral och samhällsdiskurs" i E Bergenlöv, M Cronberg, E Österberg (red), *Offer för brott* (Lund, Nordic Academic Press, 2002).
- K Dahlstrand, *Kränkning och upprättelse. En rättssociologisk studie av brottsoffrens kränkningersättning* (Lund, Lund Studies in Sociology of Law, 2012).
- M Deflem, *Sociology of law: Visions of a scholarly tradition* (Cambridge, Cambridge University Press, 2008).
- G Elwin, S Heckscher, A Nelson, *Den första stenen* (Stockholm, Tiden, 1971).
- T Enarsson, *Brottsoffer i rättskedjan* (Uppsala, Iustus, 2013).
- L D Eriksson, (red), *Varning för vård: En bok om frihetsberövande, vårdanstalter och vårdideologi* (Helsingfors, Söderström, 1967).
- L M Friedman, "Is There a Modern Legal Culture?" (1994) *Ratio Juris*, 2.
- M Forsman, *Rättsliga ingripanden vid föräldrars våld och övergrepp mot barn* (Umeå, Umeå Universitet, 2013).
- H Gustafsson, *Rättens polyvalens* (Lund, Lund Studies in Sociology of Law, 2002).
- Å Gunnarsson, E-M Svensson, *Genusrättsvetenskap* (Lund, Studentlitteratur, 2009).
- G Habermas, *Between facts and norms* (Cambridge, Mit Press, 1998).
- R Hauge, *Straffens begrunnelser* (Oslo, Universitetsförlaget, 1996).
- J Hellner, "Värderingar i skadeståndsrätten" i *Festskrift till Ekelöf* (Stockholm, Norstedt, 1972).
- R Henricson, H Hydén, L Lindgren, K Widerberg, *Likhet inför lagen* (Lund, Juridiska föreningen i Lund, 1976).
- H Hydén, *Rättssociologi som rättsvetenskap* (Lund, Studentlitteratur, 2002).

- H Hydén, E Anderberg, "Rätten i förvandling" i M Bertilsson (red), *Rätten i förvandling* (Stockholm, Nerenius & Santérus, 1995).
- H Hydén, *Rättsregler. En introduktion till juridiken* (Lund, Studentlitteratur, 1977).
- S Häthén, *Straffvetenskap och kriminalpolitik* (Lund, Lund Studies in Legal History, 1990).
- M Höjer Wendt, *Rädslans politik* (Malmö, Liber 2002).
- N Jareborg, J Zila, *Straffrättens påföljdlära* (Stockholm, Norstedts juridik, 2010).
- S Johansson, *Rätt, makt och institutionell förändring* (Lund, Lund Studies in Sociology of Law, 2011).
- S Johansson, "Juridifiering som institutionell förändring. Om mötet mellan straffrätt och socialrätt vid interorganisatorisk samverkan" (2011) *Retfærd*, 4.
- M S Kimmel, "Gender Symmetry in Domestic Violence A Substantive and Methodological Research Review" (2002) *Violence Against Women*, 11.
- M Leijonhufvud, S Wennberg, *Straffansvar* (Stockholm, Norstedts juridik, 2009).
- L Lenke, "Straffänkande, nyklassicism och human rights-ideoloin" (1990) *Retfærd*, 13.
- C Lernestedt, *Dit och tillbaka igen* (Uppsala, Iustus, 2010).
- T Lindholm, "Fördomar och diskriminering – klassiska problem i modern skepnad" (2005) i C Diesen, C Lernestedt, C Lindholm, T Pettersson (red), *Likhet inför lagen* (Stockholm, Natur & kultur, 2005).
- K Å Modéer, "Åt helvete med harmonin!" i K Å Modéer, M Sunnqvist (red), *1968 och därefter* (Köpenhamn, Museum Tusulanums Forlag, 2010).
- K Å Modéer, *Juristernas nära förflutna. Rättskulturer i förändring* (Stockholm, Santérus, 2009).
- G Nilsson, *Könsmakt eller häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor* (Lund, Lunds universitet, 2009).
- H Nestius, (red), *Behandling som straff: 23 debattinlägg om nordisk kriminalpolitik* (Uppsala, Föreningen Verdandi, 1969).
- A Ross, "Om tillregnelighet" (1973) *Tidsskrift för Rettsvitenskap*, 86.
- J Sarnecki, *Introduktion till kriminologi* (Lund, Studentlitteratur, 2009).
- M Schultz, *Kausalitet. Studier i skadeståndsrättslig argumentation* (Stockholm, Jure, 2007).
- SOU 1995:91, *Ett reformerat straffsystem.*
- SOU 1986:14, *Påföljd för brott.*
- SOU 1982:61, *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp.*
- SOU 1981:64, *Våldtäkt. En kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet.*
- SOU 1976:9, *Sexuella övergrepp: Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott avgivet av sexualbrottsutredningen.*
- SOU 1974:59, *Sexual och samlevnadsundervisning.*
- SOU 1969:58, *Rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten.*
- P Stjernquist, "Rättssociologins introducering i Sverige" i H Hydén (red), *Rättssociologi – då och nu* (Lund, Lund Studies in Sociology of Law, 1997).

- H Tham, "Brottsoffrets uppkomst och framtid" i M Åkerström, I Sahlin (red), *Det motspänstiga offret* (Lund, Studentlitteratur, 2001).
- T Teubner, *Substantive and Reflexive Elements in Modern Law* (Florence, European University Institute, 1982).
- P O Träskman, "Mot den stora nya lagen" (1979) *Retfærd*, 5.
- D Victor, "1968 och 'den nya Uppsalaskolan'" i K Å Modéer, M Sunnvist (red), *1968 och därefter* (Köpenhamn, Museum Tusulanums Forlag, 2010).
- D Victor, "Rättsmedvetande och straffvärde" i *Det 29:e nordiska juristmötet. Stockholm den 19-21 augusti 1981* (1981).
- S Wennberg, *Introduktion till straffrätten* (Stockholm, Norstedts juridik, 2008).
- L Westerhäll, *Kvinnor och rätt: översikt över de viktigare sambanden mellan kvinnokön och rättsregler* (Liber, Stockholm, 1979).
- K Widerberg, *Kvinnors rättsliga ställning och sociala ställning i Sverige 1750-1976* (Lund, Lunds universitet, 1978).
- K Widerberg, "Familjerätten under kapitalismen – det svenska exemplet" (1979) *Retfærd*, nr 1.

